

श्री समर्थ रामदासस्वामी

प्रास्ताविक २०११

रामदासांच्या मनोबोधाचे विशेष नोंदवत असताना रामदासांच्या संपूर्ण जीवनाचा आढावा घेतला आहे. संत साहित्यात असलेले समर्थ रामदासांचे वेगळेपण पटवून देण्याचा प्रयत्न केला आहे.

३१) धारकरी संप्रदायाहून समर्थ संप्रदायाचे वेगळे वैशिष्ट्य कसे आहे, याचा समग्र विचार केला आहे.

३१) समर्थ संप्रदायाचा अभ्यास करित असताना प्रामुख्याने रामदासांच्या मनोबोधास विशेष महत्वाचे स्थान दिले आहे. त्याचा स्वतंत्रपणे व साकल्याने याठिकाणी अभ्यास करण्याचा कसोशीने व जाणीवपूर्वक प्रयत्न केला आहे.

"मनोबोध" रचनेमागील प्रेरणेचे स्वरूप समजावून घेऊन त्यासाठी समर्थांच्या चरित्रातून त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा परिचय घडविला आहे. त्यातून व्यक्तिमत्त्वाचे विशेष आणि मनोबोधातील उमटलेले व्यक्तिमत्त्वाचे प्रतिबिंब यांचा अनुबंध शोधण्याचा अभ्यासाचा हेतू पूर्ण करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

रामदासांच्या मनोबोधाचे एकत्र स्वरूप निश्चित करून त्यांच्या संहिता देखिल दिल्या आहेत. त्यानुसार मनोबोधाचा आशय परिचय सांगण्याचा साकल्याने प्रयत्न केला आहे. पुढे मनोबोधाचे स्वरूप व विषय-व्यवस्थेचा तपशीलाने आढावा घेऊन मनोबोधाच्या विषय व्यवस्थेची मांडणी केली आहे. रामदासांच्या प्रेरणेने मनोबोधाचे विशेष काय, ते समग्र सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. मनाचे स्वरूप कसे आहे, तेही सांगितले आहे.

पुढच्या प्रकरणात मनोबोधाचे वाङ्.मयीन विशेष सांगून शैलीदृष्ट्या चिकित्सा करण्याचा प्रयत्न केला आहे. शेवटी उपसंहारात मनोबोधाचा साकल्याने विचार करून मनोबोधांमृतामुळे मराठी वाङ्.मयात कोणती भर पडली, याचे विवेचन केले आहे. परिशिष्टात 1) मनोबोधाची संहिता, 2) मनोबोधातील काही सुभाषिते, 3) मनोबोधातील काही निवडक श्लोक, 4) श्री समर्थ रामदासांची जन्म पत्रिका, 5) त्यांचे हस्ताक्षर व कल्याण स्वामींनी लिहिलेल्या मनाच्या श्लोकांचे हस्ताक्षर दिले आहे. 6) संदर्भ सूची इ. बाबी आल्या आहेत. अशाप्रकारे शोध प्रबंधिकेत संपूर्णता आणण्याचा जाणीवपूर्वक आणि अभ्यासपूर्वक प्रयत्न केला आहे.

भूमिका

रामदासांबद्दल पहिल्या पासून आदरभावना असल्यामुळे व एम. ए. च्या वर्गात शिकत असताना त्यांचे समग्र वाङ्मय अभ्यासत असताना त्यांच्याबद्दल जिव्हाळा निर्माण झाला. आणि रामदासांच्या वाङ्मयाबद्दल अधिक अभ्यास करावा अशी मनात इच्छा निर्माण झाली. त्यांचे वाङ्मय वाचत असताना ही भावना अधिकच तीव्र झाली. 'रामदासांच्या मनोबोधाचे विशेष' हा विषय एम.फिल. च्या शोध प्रबंधिकेसाठी निवडण्यामागे मराठी विभाग (शिवाजी विद्यापीठ) त्याचप्रमाणे मार्गदर्शक डॉ. कन्हैया बाबुराव कुंदप यांच्याशी विचार विनिमय करून विषय निश्चित केला.

रामदासांच्या मनोबोधाचे विशेष सांगत असताना रामदासांच्या संपूर्ण जीवनाचा व त्यांच्या वाङ्मयाचा अभ्यास करणे क्रमप्राप्त ठरले. रामदासांच्या वाङ्मयाचे विशेष येथे सांगितले आहेत. त्याचप्रमाणे त्यांचे चरित्रही थोडक्यात सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. समर्थांच्या वाङ्मयावरती बंधाच जणांनी अभ्यास केला आहे. तरीही ते वाङ्मय वाचत असताना प्रत्येकवेळा नवानवा अर्थ आपल्या डोळ्यासमोर येत असतो. रामदासांच्या 'मनोबोध' म्हणजे त्यांनी सांगितलेले 'मनाचे श्लोक' होय. रामदासांनी त्याला 'मनाची शते' असे म्हणले आहे. तर 'मनोबोधामृत' हे नाव समर्थ संप्रदायातील 'यशवंत' यांनी एका आरतीत दिले आहे. 'मनोबोधात' रामदासांनी मनास केलेला उपदेश आला आहे. त्यांनी मनास वेळोवेळी जो उपदेश केला व त्यासाठी जे दृष्टांत दिले, ते 'मनाच्या श्लोकांत' आले आहेत. 'मनोबोध' हे रामदासांचे संपूर्ण वेगळे असे स्फुट काव्य असले, तरी दासबोधात जो विषय त्यांनी विस्तृतपणे मांडला आहे त्याचे सारसर्वस्व मनोबोधात आले आहे. 'रामदासांच्या मनोबोधाचे विशेष' हा शोध प्रबंधिकेतील विवेचन, तुलना सर्वमान्य होईलच असे नाही. परंतु या ठिकाणी एका अभ्यासू संशोधकाच्या भूमिकेतून हा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

प्रस्तुत विषयाचा अभ्यास करताना विषयाची निवड करण्यापासून ते प्रबंधिकेला पूर्णत्व देण्यापर्यंत माझे आदरणीय व माननीय विभाग प्रमुख डॉ. कन्हैया बाबुराव कुंदप, प्रपाठक व मराठी विभाग प्रमुख सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड यांनी केलेले बहुमोल मार्गदर्शन व घेतलेले अपार कष्ट, वेळोवेळी दिलेली प्रेरणा व सहकार्य यामुळे ही शोध प्रबंधिका पूर्णत्वास पोहोचली. त्यांच्या या अमोल सहकार्याबद्दल मी त्यांची सदैवी ऋणी राहणे हे माझे परमभाग्यच समजते.

या प्रबंधिकेवर अभ्यास करत असताना आदरणीय सौ. सुलभा गजानन वळवडे यांनी जे सहकार्य केले व वेळोवेळी जी मदत केली, त्याबद्दल त्यांचे मी आभार मानावे तेवढे थोडेच आहेत. एम.फिल अभ्यासक्रमाला प्रवेश घेऊन तो पूर्ण होईपर्यंत सहकार्य व प्रेरणा देणारे प्राचार्य इ. जी. निकम, सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड त्याचप्रमाणे प्रा. सुमनताई पाटील, सौ. सूर्यमाला

जाधव, प्रा. बी. पी. पाटील, प्रा. सौ. शोभना रैनाक, प्रा. सौ. सरला निकम, प्रा. सौ. शुभांगी कुलकर्णी या सर्वांची मी उतराई राहिन.

शोध प्रबंधिकेसाठी जे आवश्यक असलेली संदर्भ पुस्तके ज्यांनी ज्यांनी मिळवून दिली त्या सर्वांचे आभार मानणे हे मी माझे कर्तव्यच समजते. सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेजचे ग्रंथपाल व त्यांचे सहकारी, महिला महाविद्यालय कराडचे ग्रंथपाल व त्यांचे सहकारी, कराड नगरपरिषद नगर वाचनालय कराड यांनी जे सहकार्य केले व वेळोवेळी जी संदर्भ पुस्तके उपलब्ध करून दिली त्याबद्दल त्या सर्वांचे सहकार्याबद्दल मी त्या सर्वांची अत्यंत आभारी आहे. यानंतरही सर्वांची अशीच साथ मिळावी अशी मी अपेक्षा करते. व सर्वांची सदैव कृतज्ञ राहणेच पसंत करते.